

โรคป่วงห้าประการในคัมภีร์อติสาร

ดอกรัก พยัคศรี^๑

โรคป่วงห้าประการ อันได้แก่ ปวงลม ปวงลึง ปวงสุนัข ปวงหิน และปวงน้ำ ปรากฏอยู่ในคัมภีร์แพทย์แผนไทยใน สมัยโบราณคัมภีร์หนึ่ง ชื่อว่า “คัมภีร์อติสาร”

คัมภีร์อติสารเป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยโรคเกี่ยวกับการลงท้องต่างๆ โดยคำว่าอติสารเป็นภาษาบาลี แปลว่า โรคบิด โรคบิด (Dysentery) หมายถึง อาการท้องเสียโดยอุจจาระ แต่ละครึ่งจะออกไม่มาก ร่วมกับมีมูกเลือดปนมาในอุจจาระ และมักร่วมกับ อาการปวดบิด เบ่ง เมื่อถ่ายอุจจาระ โรคบิด เป็นโรคติดต่อโดยการกิน/ดื่ม อาหาร/น้ำ ซึ่งปนเปื้อน เชื้อโรคเหล่านี้ ซึ่งเมื่อเข้าสู่ กระเพาะอาหารจะผ่านเข้าสู่ลำไส้จะก่อให้เกิดการอักเสบ ของผนังลำไส้โดยเฉพาะลำไส้ใหญ่ ต่อจากนั้นผนังลำไส้จะเกิดอาการ บวม อักเสบ ดูดซึมอาหาร และน้ำได้น้อย และเชื้อยังอาจสร้างสารกระตุ้นให้น้ำในร่างกายซึมเข้าสู่ลำไส้ จึงเกิดอาการท้องเสีย ขึ้น โดยเฉพาะท้องเสียซึ่งอุจจาระเป็นมูก และเมื่อเกิดอาการอักเสบ มักทำให้ลำไส้เกิดแผลร่วมกับ มีมูกเลือดปนออกมากับ อุจจาระด้วย (อ้างอิง – <http://haamor.com/th/โรคบิด/#article101>)

ในตอนต้นของคำภีร์ได้บอกว่า ผู้แต่งได้คัดแยกเรื่องอติสารออกมาจากคัมภีร์ฉันทนวุติโรค ฉันทนวุติโรค แปลว่า “โรค ๙๖ จำพวก” เป็นโรคที่บังเกิดขึ้นบนโรคมนุษย์นี้ คำว่า ฉันทนวุติโรค หรือ โรค ๙๖ จำพวกนี้ปรากฏในตอนต้นของคัมภีร์มัจฉา ปักขันทิกา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องทางพุทธศาสนาอื่นๆ เช่น มลिनทปัญหา เป็นต้น ผู้แต่งคัมภีร์อติสารได้สาธยายเกี่ยวกับความเป็นมาของคัมภีร์ไว้ดังนี้^๒

นมตฤ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส วนฺทิตฺวา พุทฺธญฺจ สงฺฆญฺจ อจฺฉริยฺชฺฌนํ
 ชิวโกมารํ นาม อภิวนฺทียสฺสึ อหํ วจฺนํ อภาสึ อติสารปการํ นาม ฉนฺนวุติโรคฺยํ สงฺคหํ สํเขปน
 เวทิตพฺพนฺติ (อหํ) อันว่าข้า (วนฺทิตฺวา) ถวายนมสการแล้ว (พุทฺธคุณ) ซึ่งคุณสมเด็จพะพุทธเจ้า
 อันเปนปิ่นโลกาท้งปวง (จ) อนึ่งโสต (อหํ) อันว่าข้า (วนฺทิตฺวา) ถวายนมสการแล้ว (ธมฺมคุณ) ซึ่งคุณ
 พระสัทธรรมเจ้าท้ง ๘ หมื่น ๔ พัน พระธรรมชั้นธ ไซ้แต่เท่า่นั้นเล่า (สํขคุณ) ยังข้าพเจ้าจะไหว้พระ
 อชฺฐาริยสงฆอันเป็นสาวกพระพุทธเจ้าท้งชวาท้งซ้าย (อหํ) อันว่าข้า (ชิวโกมารํนาม) ชื่อ ชิวโกมาร
 แพทย์ (อภิวนฺทีย) ก็ยกกรเบื่องชวาซ้ายขึ้นนมสการเหนือเศียรเกล้า (อจฺฉริยชฺฌนํ) ซึ่งอุปชฌาย์แล
 อาจารย์ท้งปวง (ลิตฺถิกมม) ข้าพเจ้าจะกระทำการสิ่งใด ขอให้บริสุทธีทุกประการ (จ) อนึ่งโสต (อหํ)
 อันว่าข้า (ภาสึ) จะขอแต่ง (อติสาร) ซึ่งคัมภีร์อติสาร (ฉนฺนวุติโรคฺย) ท่านคัดออกมาจากคัมภีร์
 ฉันทนวุติโรค (วิสุทฺติจ) ว่าด้วยลงท้องต่างๆ (สํเขปน) โดยสังเขป (เวทิตพฺพ) พึงให้แพทย์ท้งปวง
 พิจารณา (อติ) ด้วยประการดังนี้เกิด...

^๑ นักวิชาการ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน).

^๒ สุ่ม วรภิจ พิศาล, เวชศาสตร์วัฒนธรรม ตำราแพทย์แบบเก่า เล่ม ๕, โรงพิมพ์พิศาลบรรณินี, กรุงเทพฯ: ๒๕๖๐.

แล้วโรคปวงทั้ง ๕ ประการนั้น อยู่ในส่วนไหนของคัมภีร์?

คัมภีร์อติสารได้กล่าวถึงโทษของอติสารว่ามี ๓๓ จำพวก แบ่งเป็น ๑๑ วรรค วรรคละ ๓ ประการ ซึ่งสามารถแบ่งได้ ๒ แบบใหญ่ๆ คือ **อติสาร ๕** และ **อติสาร ๖**

อติสาร ๕ คือ โรคอันเกิดจากธาตุในร่างกายเกิดกำเริบ เสียสมดุล จนทำให้เกิดอาการไม่สบายต่างๆ ๕ ประการ **ไม่สามารถรักษาให้หายได้** ถ้าเกิดขึ้นแก่ผู้ใดถือว่าเป็นกรรมของคนผู้นั้น ได้แก่

๑. อมูธาตุอติสาร เกิดจากเตโชธาตุ หรือ ธาตุไฟกำเริบ
๒. ปถันธาตุอติสาร เกิดจากวาโยธาตุ หรือ ธาตุลมออกจากตัว
๓. รัตนธาตุอติสาร เกิดจากปฐวีธาตุ หรือ ธาตุดินออกจากตัว
๔. อมุสกายธาตุ เกิดจากอาโปธาตุ หรือ ธาตุน้ำกำเริบ หรือธาตุน้ำออกจากตัว

๕. กาลธาตุอติสาร เกิดจากอติสารเข้า ภาพ ๑ ที่มา: <http://fbi.dek-d.com/27/0346/5183/115956883>
ไปเจือในธาตุทั้ง ๕ ข้างต้น ทำให้เกิดการฟุ้งออก ๕ ประการ คือ กภาพิพัต กภาพลิ่งคลี กภาพสูตร และกภาพมูตร

อติสาร ๖ มีความรุนแรงน้อยกว่า อติสาร ๕ เป็นปัจจุบันกรรมยังพอที่จะรักษาเยียวยาให้หายได้ โดยอติสาร ๖ นี้มีสาเหตุเกิดจาก “ลม” ในร่างกายเดินผิดปกติ ได้แก่

ภาพ ๒ ที่มา:<http://com.krp.ac.th/m53/n13/images/pic4f76938e82879.jpg>

๑. อุทรวาตอติสาร เกิดจากลมชื่อ “อุทรวาต” มีอาการปวดมวนท้อง ท้องเสีย ท้องขึ้น รู้สึกคับแน่นท้องตั้งจะขาดใจตาย มือเท้าชัก หน้าเขียว ถ้าไม่รู้วิธีรักษาอาจตายได้ ลมชนิดนี้จะอยู่กับเจ้าตัวจนอายุ ๔๐ ปี

๒. สุนทรวาตอติสาร เกิดจากลมชื่อ “สุนทรวาต” มีอาการท้องเสีย แล้วแปรไปเป็นถ่ายออกเป็นมูกเลือด นอกจากนี้ยังแปรไปเป็นโรคท้องมาร ๕ ประการ ได้แก่ มารเลือด มารน้ำ มารหิน มารลม และมารกษัย

๓. ปัสสาวะตอติสาร เกิดจากลมชื่อ “ปัสสาวะ” มีอาการเหมือนกินยารู คือ อยู่ตึกก็ท้องเสีย ทานอาหารไม่ได้ อาเจียนออกมาก ทั้งอาเจียนเขียวและอาเจียนเหลือง คือ **ลมป่วง ๕ ประการ**
๔. กุจฉิสยวาทตอติสาร เกิดจากลมชื่อ “กุจฉิสยวาท” ซึ่งเป็นลมที่อยู่นอกลำไส้ ทำให้เป็น กษัยลม กษัยกาล และ กษัยมาร
๕. โภจณาสยวาทตอติสาร เกิดจากลมชื่อ “โภจณาสยวาท” ที่พัดในลำไส้คนเรา เดินพัดผัดปกติไป ทำให้ท้องเสีย อย่างหนัก กินอะไรเข้าไปก็ถ่ายออกมาอย่างนั้น
๖. อุตรวาทตอติสาร เกิดจากลมชื่อ “อุตรวาท” ซึ่งเป็นลมสาธารณะ สามารถไหลพัดเจอไปได้ทุกแห่ง ถ้าเกิดโรค ไตๆขึ้น จะต้องมิลมอุตรวาทนี้เข้าไปเจอด้วย

ลมปัสสาวะ นี้เองที่เป็นสาเหตุทำให้เกิดโรค “ป่วง” ซึ่งบางครั้งก็เรียกว่าโรค “ลมป่วง” ทั้งนี้เพราะเป็นโรคที่เกิดจากลมในร่างกายนั่นเอง โรคป่วงเกิดจากลม ๕ ประการ ได้แก่ ป่วงลม ป่วงลึง ป่วงสุนัข ป่วงหิน ป่วงน้ำ ดังในคัมภีร์ อติสารว่าไว้ดังนี้

จะกล่าวปัสสาวะเกิดแก่ผู้ใดๆ ประดุจดั่งกินยารู อยู่ๆ ก็ลงไป กินอาหารมิได้ ก็ลงไปมิได้อยู่ ติดท้อง แล้วก็ให้รากเขียว รากเหลือง คือลมป่วง ๕ ประการ ป่วงลม ป่วงลึง ป่วงสุนัข ป่วงหิน ป่วงน้ำ

ป่วงน้ำ ให้ลงให้รากอยากน้ำเป็นกำลัง ให้ตัวร้อนในอกดั่งกินพริกเทศ จบป่วงน้ำ ป่วงลมนั้น ให้หาว ให้ลง ให้ท้องขึ้น แต่ไม่ราก จะเหน็บจะสวนอย่างไรก็มีไป จะกินยาเท่าใดก็มีพัง ต่อรากไปตั้งแต่เข้าจนเที่ยงตาย จบป่วงลม

ป่วงลึง ให้ลงไป ๘ หน ๙ หน แต่ไม่ราก ให้ผุดเป็นเม็ดตุ่มๆ ดั่งมดตะนอย ให้ปวดแสบให้ ขบในท้องดั่งจะขาดใจตาย มันให้ผุดลูกโจนไปดั่งวานร ถ้ายาดีรอด ถ้ายาไม่ดีตาย จบป่วงลึง

ป่วงสุนัข ให้ราก ให้จุกขึ้นจนล้าคอ ให้หอบดั่งหมาหอบแดด แก่ดีรอด แก่ไม่ดีตาย จบป่วงสุนัข

ป่วงหินนั้น ให้ราก ให้ลงแล้วให้ตัวเย็นเป็นเหน็บ ให้เหงื่อตกเช็ดไม่ขาดสายเลย ให้ สวิงสวาย น้ำใจดั่งบุคคลควักเลยเอาหัวใจไป ถ้าแก้มิทันตาย จบป่วงหิน

แก้อป่วงทั้ง ๕ ในอติสารสิ้นเท่านี้แล

เมื่อลองเปรียบเทียบกับโรคป่วง ๕ ประการ กับโรคป่วง ๘ ประการในคัมภีร์ฉันทศาสตร์ แล้วพบว่าชื่อป่วงที่ตรงกัน ๔ ชนิด ได้แก่ ป่วงลม ป่วงลึง ป่วงหิน ป่วงน้ำ และต่างกันคือ **ป่วงสุนัข**

ป่วง ๘	อาการ	ป่วง ๕	อาการ
ป่วงงู	มีอาการลงท้อง ปวดท้องมากจนถึงบิดตัว อาเจียนไม่หยุด บริโภคอาหารไม่ได้ ร่างกายซีด เหลือง อ่อนเพลีย นัยน์ตาปรอย เป็นต้น	-	-
ป่วงลิง	มีอาการเป็นลม หาวเรอ แน่นในอก จุกเสียด ลงท้อง และอาเจียน ปากเขียว กิริยาอาการ คล้ายลิงมักยิงฟัน งอตัว นิ่งกอดเข่า เป็นต้น	ป่วงลิง	มีอาการท้องเสีย ๘ ครั้ง ๙ ครั้ง แต่ไม่ อาเจียนมีตุ่มผุดขึ้น ปวดแสบปวดร้อนในท้อง มาก ผุดลุกกระโจนไปเหมือนลิง ถ้ารักษาดีก็ หาย ถ้ารักษาไม่ดีก็ตาย
ป่วงลม	มีอาการปวดเสียดท้อง และลงท้องมาก มีลม แน่นจุกอก อาเจียนเป็นน้ำ นัยน์ตาแดง กระจวน กระจาย เป็นต้น	ป่วงลม	มีอาการหาว ท้องเสีย ท้องขึ้น แต่ไม่อาเจียน จะรักษากินยาเท่าไรก็ไม่บรรเทา
ป่วงคิล	มีอาการลงท้อง อาเจียน เป็นลมเปลา่ เมื่อตัว บริโภคอาหารไม่ได้ ลิ้นไก่หด พุดอ้อแอ้ เป็นต้น	ป่วงหิน	มีอาการท้องเสีย อาเจียน ตัวเย็น เป็นเหน็บ แต่เหงื่อออกตลอดเวลา สวิงสวย อาจตาย ได้ ถ้ารักษาไม่ทัน
ป่วงลูกนก	มีอาการลงท้อง อาเจียน ปวดท้อง หาวเรอ และหนาวสั่น	-	-
ป่วงเลือด	มีอาการลงท้องมาก กับหอบเหนื่อย ซีดเหลือง อ่อนเพลีย และเซื่องซึม	-	-
ป่วงน้ำ	มีอาการอาเจียนรุนแรง รู้สึกหนาว แต่ตัวร้อน ซีดเหลือง เป็นต้น	ป่วงน้ำ	มีอาการท้องเสียและอาเจียน ตัวร้อนเหมือน กินพริกเทศเข้าไป และอยากน้ำมาก
ป่วงโกศ	เกิดเพราะธาตุลมในร่างกายผิดปกติ อัน เนื่องมาจากกระษัยกร้อน ทำให้มีอาการรกราก ให้ร้อนทั้งลำคอ มือเท้าซีดเขียวเหลืองแตก ตัว ษา กับมีอาการลงท้อง ปวดท้องด้วย เป็นต้น	-	-
		ป่วงสุนัข	มีอาการอาเจียน จุกขึ้นลำคอ หอบหนัก เหมือนหมาหอบแดด ถ้ารักษาดีหาย รักษาไม่ ดีตาย

ในตอนท้ายของคัมภีร์อติสารได้กล่าวถึงตำรับยาสมุนไพรที่ใช้รักษาอาการอันเกิดจากอติสารต่างๆ ดังกล่าวไว้หลาย ตำรับหลายขนาน เช่น ยาแก้อติสารทั้งปวง ยาแก้มูตรอติสาร ยาปิดมหาสมุทรน้อย ยาชื่อพรหมพักตร์ ยาชื่อสมุทรเคลื่อน ยาแก้รัตนธาตุอติสาร ยาชื่อประทานชีวิต เป็นต้น ดังตัวอย่างตำรับยาแก้อติสารทั้งปวง และยาแก้รัตนธาตุอติสารดังนี้

ลิวทิการิยะ จะพรรณนาสรรพคุณยาแก้อติสารต่อไปนี้ เอาพิมเสน ๑ สลึง กระลำพัก ๑ สลึง ขาด ก้อน ๒ สลึง ยาผีน ๒ สลึง กระจเทียม ๑ สลึง ครั่งขาว ๑ สลึง สีเสียดเทศ ๑ สลึง สีเสียด ไทย ๑ สลึง ลูกจันทน์ ๑ สลึง ลูกเบ็ญกานี ๑ บาท จันทน์ทั้ง ๒ สลึงละ ๑ บาท ละลายน้ำเปลือก

มะเดื่อ หรือเปลือกแค ถ้ามีสีเขียวขดละลายเหล้า ถ้าแก้ทรงละลายน้ำกระทือบดแชกน้ำปูนใส แก้ไข
ละลายน้ำลูกทับทิมอ่อนแชกน้ำปูนใส **แก้ติสารทั้งปวงแล**

ยาแก้ติสารชื่อรัตนธาตุ ให้ลงเป็นเลือดสดๆ ออกมาวัน ๑,๒, วันให้ همینเหนือดังกลิ่นอา
คพ ถ้าจะแก้เอาลูกจันทน์ทั้ง ๒ ลูกเบญจกานี ๑ กฤษณา ๑ จันทน์ทั้ง ๒ สีเสียดทั้ง ๒ กายาน ๑ ชั้น
ตะเคียน ๑ พริก ๑ ชิง ๑ มาคเหลียง ๑ บดละลายน้ำครั้ง น้ำฝาง กินแก้ลงเลือดแล

นอกจากนี้ยังมีตำรับยาสมุนไพรที่ระบุชื่อคณะแพทย์หลวง เป็นผู้คิดทำตำรับยาสมุนไพรนี้เป็นพระโอสถถวาย โดย
ให้ชื่อพระโอสถนี้ว่า “มหาคงคา” แก่โรคบิด โลหิตเน่า เสมหะเน่า น้ำเหลืองเน่า มีการตีค่าตำรายานี้ไว้ ๒ ชั่งทอง

ข้าพระพุทธเจ้า หลวงพรหมปริวัช หลงมหาแพทย์ หลวงอัศกันทร นั่งพร้อมกันคิดทำพระ
โอสถทูลเกล้า ฯ ถวาย แก่ลงบิตเบนบุพโพหน้า เสมหะหน้า โลหิตหน้า พระโอสถชื่อ**มหาคงคา**
เอาลูกเบญจกานี ๑ บาท เสรฐสีเทค ๒ สลึง เนรฐสีไทย ๒ สลึง ว่านกิบแรด ๒ สลึง ว่านร้อนทอง ๒
สลึง จันทน์ทั้ง ๒ ลูกจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ ลิงละ ๒ สลึง ลูกตะบูน ๓ บาท เมล็ดในสะแก ๑ บาท
เปลือกลูกทับทิม ๑ เปลือกมะขามขบ ๑ ชั้นตะเคียน ๑ สีเสียดทั้ง ๒ ลิงละ ๑ บาท ครั้ง ๑ ตุมกาทัง
๒ ลิงละ ๓ สลึง พระยามือเหล็ก ๒ สลึง ดิงูเหลือม ๑ เพ็อง บดทำแท่งไว้ละลายน้ำเปลือกมะพร้าว
ฝาด มะเดื่อวงก็ได้ แคแดง น้ำปูนใสก็ได้ ให้กินหยุดแล **ท่านตีราคาไว้ ๒ ชั่งทองแล**

โรคป่วงทั้งหลายทั้งมวลนั้นมีอาการหลักของโรคคือ “ลงท้อง” หรือท้องเสีย ถ้าอาการหนักหน่วงก็จะควบอาการ
“ราก” หรืออาเจียนเข้าไปด้วย บางครั้งก็จะเรียกว่า “สันนิบาตสองคลอง” คือมีอาการทั้งลงท้อง และอาเจียน สาเหตุก็เกิด
จากเชื้อโรคที่ทำให้ธาตุทั้ง ๔ เกิดแปรปรวน หรือกำเริบ ไม่เป็นปกติ อาการท้องเสียอย่างหนักก็ทำให้ร่างกายขาดน้ำอย่าง
รุนแรง บางครั้งก็เสียชีวิตเนื่องจากร่างกายขาดน้ำ ดังนั้นตำรับยาสมุนไพรที่ใช้แก้โรคนี้นักจะเป็น ยาต้ม หรือยาที่บดทำแท่งไว้
แล้วละลายกับกระสายยาที่เป็นของเหลว เช่น น้ำเปลือกแค น้ำครั้ง น้ำฝาง น้ำกระทือ เหล้า เป็นต้น ทั้งนี้ยาที่อยู่ในตัวยา
สมุนไพรนี้เองที่จะช่วยชดเชยไม่ให้อาการผู้ป่วยอยู่ในสภาวะขาดน้ำมากเกินไป จนเกิดอาการช็อคและเสียชีวิตได้